

فصلنامه علمی- تخصصی معارف علوم اسلامی و علوم انسانی

سال سوم- بهار ۱۴۰۲- شماره دوازدهم- ص ۷۵-۵۶

ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآن و معارف اسلامی

مریم سهیلی^۱

اعظم ملکوتی فر^۲

چکیده

از آنجا که ایثار یکی از فضایل اخلاقی مهم محسوب می‌شود و شخص ایثارگر بسیاری از صفات پسندیده را در خود تقویت و تثبیت می‌کند که هم به صورت فردی و هم اجتماعی و گروهی می‌تواند ظاهر شود و در روایات اسلامی به هر دو نوع از ایثار بسیار سفارش و تاکید شده است، تحقیق حاضر طی سه مرحله به بیان ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآن و معارف اسلامی پرداخته است. در مرحله اول به تشریح و تبیین مفهوم ایثار و ایثار اجتماعی پرداخته و به این نتیجه رسیده که ایثار به معنای بذل، بخشش و ترجیح دیگری یا دیگران بر خود است و هرگاه این فداکاری و از خودگذشتگی گروهی و اجتماعی باشد، ایثار اجتماعی نام دارد. در مقابل صفت نیک ایثار، بخل و خودبینی قرار دارد که بسیار مذمت شده است. مرحله دوم تحقیق اهمیت و سفارش اسلام به ایثار اجتماعی را تبیین کرده است و در کنار سفارش به ایثار، سفارش به کار گروهی و جمعی را توضیح داده و به این نتیجه رسیده که ایثار اجتماعی نیز در جامعه باید باشد. و در مرحله آخر به ذکر بعضی از مصادیق مهم ایثار اجتماعی پرداخته که عبارتند از: ایثار گروهی در رفع مشکلات مردم؛ ایثار اجتماعی در جان (شهادت)؛ ایثار

^۱ دکتری الهیات گرایش علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد یادگار امام، مبلغ و فعال فرهنگی، ایمیل:

maryamsheili.۴۵@gmail.com

^۲ کارشناسی ارشد مدیریت دولتی از دانشگاه آزاد کرمان، مربی پرورشی دبیرستان تیزهوشان دوره دوم ناحیه دو کرمان، ایمیل:

Fati.frzn۷۵@gmail.com

اجتماعی در عرصه‌های سرمایه‌گذاری و مسایل اقتصادی و تولیدی (اقتصاد مقاومتی)؛ ایثار اجتماعی در عرصه‌های علمی و ایثار اجتماعی در فرج امام زمان علیه السلام.

کلید واژه: ایثار، اجتماع، فداکاری، از خودگذشتگی، مال و جان.

مقدمه

« آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ »؛ کسانی که ایمان آوردند و هجرت کردند و با مال و جانشان در راه خدا جهاد نمودند (ایثار مالی و جانی)، مقامشان نزد خدا برتر است. (توبه، ۲۰)

ایثار به معنای گذشتن از خود به سود دیگران است و اینکه دیگران را در چیزهایی که به آن نیازمندیم، ترجیح دهیم. همواره به مقوله ایثار به معنای از خودگذشتگی و جان فشانی در راه آرمان و عقیده، در زندگی بشر و در جوامع مختلف، توجه شده است. فداکاری و جان فشانی حتی در بین افرادی که به معاد و خداوند هم معتقد نیستند، وجود دارد، اما عنصر دین و فرهنگ حاکم بر جامعه در ارزشمندی و ارزش‌گذاری ایثار نقش اساسی دارد.

در دین اسلام، جانبازی و از خودگذشتگی، از نشانه‌های مؤمنان است. همواره مؤمنان با جان و مال خود، در راه تحقق هدفشان می‌کوشند و ایثار می‌کنند و به دلیل آنکه رفتار هر فردی، زاینده اعتقادات اوست و هیچ چیز برای مؤمن، ارزنده‌تر از رضای خدا نیست، حاضر است از جان و مال و هستی و تمام متعلقات خود بگذرد تا رضای الهی را به دست آورد. خداوند برای این افراد، ارج و قرب والایی قائل است و برخی از این ایثارگری‌ها را در قرآن بیان کرده است؛ از جمله ایثارگری امام علی علیه السلام در راه رضای خدا و برای حفظ جان پیامبر گرامی اسلام که در آیه ۲۰۷ سوره بقره به آن اشاره شده است و خداوند به چنین ایثارگری نزد ملائکه‌اش می‌بالد و افتخار می‌کند.

همچنین اجتماعی‌انصار پیامبر گرامی اسلام که در آیه ۹ سوره حشر به آنها اشاره شده است و در فصول بعدی به شرح آن می‌پردازیم. نقش سرنوشت‌ساز ایثار اجتماعی در زندگی بشر، اهمیت و ضرورت پرداختن به موضوع ایثار و گذشت گروهی و جمعی را دو چندان می‌کند. این اهمیت تا بدانجاست که در بسیاری از جوامع اسلامی، به عنوان یک امر دینی در سازمان بخشیدن به جوامع و دفاع از جامعه زندگی جمعی نقش بسیاری داشته است؛ لذا

هدف ما در این پژوهش، بیان اهمیت ایثار اجتماعی می‌باشد که بالاترین درجه آن، «شهادت» است و به عنوان پدیده‌ای اجتماعی و دینی تأکید شده است؛ چنانکه واژه «شهادت» و مشتقات آن، ۱۵۰ بار در قرآن کریم آمده از جمله: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ البته نپندارید که شهیدان راه خدا مرده اند، بلکه زنده به حیات ابدی شده اند و در نزد پروردگارشان متنعم خواهند بود». (آل عمران: ۱۶۹)، هدف دوم در این تحقیق شناخت مصادیق ایثار اجتماعی می‌باشد تا با شناخت آنها گامی محکم در راستای عمل و تقویت فداکاری‌های گروهی و جمعی داشته باشیم. از این رو در پژوهش حاضر طی سه مرحله، ابتدا به بررسی معنای ایثار و گذشت و شفاف‌سازی معنای ایثار اجتماعی پرداخته، سپس به ذکر اهمیت و سفارش به ایثار اجتماعی در معارف اسلامی می‌پردازیم و در نهایت به بیان مصادیق مهم ایثار اجتماعی اشاره می‌کنیم. امید است که با شناخت اهمیت و مصادیق آن عاملین آن در سطح جامعه افزون گردند، انشاء الله.

شرکت در فعالیت های ایثارگرانه و دادن جان، همه دارایی خود را از دست رفته می بیند و به نظر او نتیجه ای نخواهد گرفت. از این رو، خودپرستی و خودخواهی، سرچشمه گناهان بزرگی چون دوستی دنیا، دوستی مال، بخل و امثال آنها می شود که هر یک مانعی مهم در رسیدن به سعادت ابدی است. امام علی علیه السلام می فرماید: از اینکه آنچه را مردم در آن یکسان بهره دارند، برای خود برگزینی و اینکه خود را از آنچه برای هر بیننده آشکار گردیده است، به غفلت واداری و به خود اختصاص دهی بسیار پرهیز کن، که آن از تو گرفته و به دیگری داده خواهد شد. (خوانساری، ۱۳۶۰، ج ۳، ص ۲۱۶). این واژه در قرآن نیامده است، اما هم خانواده های آن از همین باب، ۵ بار در قرآن به کار رفته است. (یوسف، ۱۲؛ طه، ۲۰؛ حشر، ۹؛ نازعات، ۷۹؛ اعلی، ۱۶). ایثار در آیه نخست در مورد برگزیده شدن حضرت یوسف از میان برادرانش و در آیه دوم درباره بی توجهی ساحران به فرعون در برابر آیات الهی و در سومین آیه در مورد انصار که مهاجران را در نیازمندیها بر خود مقدم می شمردند و در آیات چهارم و پنجم درباره مذمت ترجیح دنیا بر آخرت آمده است.

۱-۳- ایثار اجتماعی

ایثار ممکن است هم ارزش فردی به شمار آید و هم در رده ارزش های جمعی و اجتماعی قرار گیرد. وقتی فردی خاص به شکل های مختلف، دیگری را بر خویش مقدم دارد و در رفع نیازهای او بکوشد، ایثار فردی است. زمانی که تعداد زیادی از افراد در راه آرمان یا هدفی والا از بذل جان و آبرو و دیگر داشته های خویش دریغ نمی ورزند، ایثار جنبه عمومی می یابد و در زمره ارزش های اجتماعی جای می گیرد. به دیگر سخن، هم می تواند در قلمرو و محدوده خاصی ظهور یابد و هم فراتر از مرزها نمود داشته باشد. بنابراین منظور از ایثار اجتماعی یعنی از خودگذشتگی و بذل و بخششی که همگانی باشد و فقط یک فرد خاص دیگری را بر خویش مقدم ندارد، بلکه گروهی و جمعی که اجتماعی را تشکیل داده اند، در راه هدفی والا بذل جان، مال، آبرو و ... کنند؛ مانند شهادت که نوعی ایثار جمعی و همگانی در بذل جان محسوب می شود، یا کمک های انسانی، علمی و مالی و بخشش های اقتصادی که به صورت جمعی می باشد، مثلاً گروهی با همدیگر به شخصی و یا مرکزی بخشش مالی داشته باشند

سوره‌ی آل عمران آیه‌ی ۱۰۳ می‌فرماید: «واعتصموا بحبل الله جميعا و لا تفرقوا»؛ یعنی به ریسمان الهی چنگ بزنید، به صورت جمعی و پراکنده نباشید. این آیه به جمعی بودن در دینداری حکم می‌کند. آیه‌ی دیگری نیز می‌فرماید: «یدالله مع الجماعة»؛ دست خدا با جماعت است. دست علامت قدرت است، یعنی وقتی که انسان‌ها متشکل می‌شوند و متجمع می‌شوند، قدرت خدا را با خودشان دارند. وقتی تنها هستند، پراکنده هستند، به طور طبیعی قدرتشان کم است و محکوم به شکست می‌شوند. همچنین در سوره آل عمران می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ باید از میان شما گروهی دعوت به نیکی و خوبی، و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگارانند.» (آل عمران، ۳) در میدان ایثار نیز، فعالیت‌های گروهی بیشتر می‌تواند نتیجه بخش باشد؛ لذا اگر گروهی و با برنامه منسجم و متحد به صورت هماهنگ ایثار داشته باشد، به قطع و یقین تاثیرگذاری بیشتری خواهد داشت. بنابراین طبق سفارش اسلام به کار جمعی و گروهی در رابطه با ایثار نیز، اگر این صفت نیکو به صورت جمعی و گروهی انجام گیرد، موجب رشد و تعالی ایثارگر و افراد جامعه می‌شود. با توجه به مبانی دینی سه چیز کار گروهی و به عبارتی ایثار اجتماعی را مقاوم ساخته و موجب رشد و توسعه آن می‌شود:

۱ - تعاون: «...وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.» (مائده، ۲)؛ یکدیگر را در نیکوکاری و تقوا کمک کنید نه بر گناه و ستمکاری و از خدا بترسید که عقاب خدا سخت است.

۲ - نظم و انضباط: «فی وصیه الامام علی (ع) مخاطبا للحسن و الحسين: اوصیکما و جمیع ولدی و اهلی و من بلغه کتابی بتقوی الله و نظم امرکم» (نهج البلاغه دشتی، ۱۳۷۹، نامه ۴۷)؛ امام علی علیه السلام در وصیتی به امام حسن و امام حسین علیهما السلام فرمود: شما دو نفر و تمام فرزندان و اهلم و هر کسی که وصیت من به دست او برسد را وصیت می‌کنم به تقوای الهی و نظم و انضباط در کارهایشان.

۳ - مشورت: «...وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْنَهُمْ يُنْفِقُونَ.» (شوری، ۳۸)؛ و کارشان را به مشورت یکدیگر انجام می‌دهند و از آنچه روزی آنها کردیم (به فقیران) انفاق می‌کنند.

نوع انسان فطرتاً اجتماعی است و در جهت آسایش و آرامش و امنیت خود نیازمند به دیگران است و همین نیازها او را در جهت تعاون و ایثار گروهی ترغیب و تشویق می‌کند. اصولاً و منطقاً باید هر اندازه اجتماعات بشری مترقی‌تر و متمدن‌تر می‌شوند، این قبیل همکاری‌ها و ایثارها بیشتر گردد ولی متأسفانه عملاً پیشرفت‌های تکنولوژی، علمی و مادی، موجب دوری معنوی انسان‌ها و بیگانگی هر چه بیشتر آنها از هم دیگر را فراهم می‌سازد البته بسی واضح است که عامل علم و تکنیک مدرن نیست که این مصیبت را نصیب انسان می‌کند و انسان را از انواع ایثارها و همکاری‌ها دور می‌سازد، بلکه گروه‌های حاکم بر این ابزار و تکنیک‌های خارق‌العاده است که با سیاست‌های خاص فرهنگی انسان‌ها را از این فطرت اجتماعی دور می‌کنند و لذا در جهان به اصطلاح پیشرفته امروز، بازگشت به فطرت الهی خویش و عنایت به احکام و دستورات حیات بخش اسلام، ضرورت انکارناپذیری پیدا می‌کند؛ زیرا به قول خواجه نصیرالدین طوسی این همبستگی‌ها و معاضدت‌ها (البته بر مبنای ایمان و تقوا)، افراد بشر را در جهت وصول به کمال یاری می‌رساند. چگونگی ارتباط افراد یک محله، شهر یا منطقه گویای میزان تعاون و ایثار آنها نسبت به همدیگر است و لذا از نظر اخلاق اسلامی، توجه به نکات ریز و درشت و رعایت اصل تقوا در روابط اجتماعی، جامعه را به مرزهای سلامت و امنیت و رستگاری می‌رساند و ایثار اجتماعی را عینیت می‌بخشد؛ همچنانکه امام صادق علیه السلام در حدیثی فرموده‌اند: «از خدا پروا کنید و برادرانی خوشرفتار باشید در راه خدا با هم دوستی کنید و پیوستگی داشته باشید و مهر ورزید، به دیدار و ملاقات یکدیگر بروید و امر (ولایت) ما را مذاکره کنید و آن را زنده دارید.» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۲۵) از این رو در فصل بعدی برخی از مهم‌ترین مصادیق ایثار اجتماعی ذکر می‌گردد، امید است که با عمل به آنها و توسعه‌ی آنها در جامعه، انسان از فطرت اجتماعی خود دور نشود و روزه روز ایثارهای اجتماعی بیشتر شوند.

۳- مصادیق ایثار اجتماعی

مصادیق ایثار اجتماعی در جامعه ما بسیار است. گروه‌های خیرین که در جامعه ما کم هم نیستند به نوعی ایثار می‌کنند، افرادی که می‌بخشند و از حق دیه و یا قصاص می‌گذرند، مادری که فرزند معلول و ناتوان دارد و برای

رشد و پرورش آن تلاش می‌کند، زوج‌هایی که به دلیل فقر یا ورشکستگی زندگی مشترک خود را رها نکرده و طلاق نگرفتند، اینها همه در حال ایثار هستند. پرستاران و خدمتگزاران به مردم، آتش نشانان، خبرنگاران که در سخت‌ترین شرایط شغلی در حال انجام وظیفه هستند، معلمان و فرهنگیان که با حق الزحمه ناچیز در تعلیم و تربیت نسل آینده ایثار می‌کنند، مادر بارداری که با وجود مشکلات جسمی، بارداری برای او مضر است اما با ایثار و فداکاری توأم با مهر سختی‌های مادرانه را با دل و جان می‌پذیرد و بعد از به دنیا آمدن فرزند هم به تعبیر برخی با چنگ و دندان فرزندش را بزرگ می‌کند. اینها همه از مصادیق ایثار جمعی محسوب می‌شوند که می‌توان همه‌ی این موارد را در مصادیق ذیل جمع‌بندی کرد:

۳-۱- ایثارِ گروهی در رفع مشکلات مردم

از آنجا که معنای ایثار یعنی ترجیح دادن دیگری بر خود، توصیه‌ی اسلام و مبانی دینی نیز در رفع بسیاری از مشکلات اجتماعی این است که تشکیل جمعی و گروهی داشته و به رفع آن مشکلات بپردازید و اینگونه ایثار کنید. توصیه اسلام برای جامعه سالم و برخوردار این است که همه اعضای آن در همه موارد اعم از شادی و غم، سختی و آسانی در کنار یکدیگر باشند و با توجه به تصمیمات مشترک و جمعی به حل و فصل مشکلات بپردازند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل فرموده است: «خداوند به داوود علیه السلام فرمود: ای داوود، بنده من در روز قیامت، حسنه ای می‌آورد که وی را با آن، به بهشت می‌فرستم. داوود پرسید: خدایا، آن چه حسنه ای است؟ فرمود: این بنده، مؤمنی است که برای رفع حاجت برادر مؤمنش تلاش کند و دوست دارد که حاجت او برآورده شود. چه آن حاجت برآورده بشود و چه نشود، حکم می‌کنم که او را به بهشت ببرند.» (طوسی، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۹۱) همچنین پیامبر خدا فرمود: «بیشترین پاداش را از مؤمنان، کسی می‌برد که برای تأمین نیاز همنوعش تلاش کند.» (دیلمی، ۱۳۶۶، ص ۴۲۱) بعضی از مصادیق ایثارِ گروهی در رفع مشکلات مردم و تأمین نیازهای مردم عبارتند از:

الف) انفاق و کمک‌های مالی

بررسی متون دینی نشان می‌دهد که در قرآن و حدیث، بیشترین کاربرد کلمه «ایثار» و آنچه این معنا را می‌رساند، در ایثار مالی است و این بدان جهت است که نیازهای مالی، از گسترده‌ترین و ضروری‌ترین نیازهای انسان است. یکی از نمونه‌های ایثار اجتماعی در انفاق، می‌تواند توسط خانواده شکل گیرد. خانواده جمع و گروهی است که با اتکا و اعتماد به یکدیگر و پشتیبانی از همدیگر می‌توانند منشا توفیقات جمعی باشند و خداوند نیز به آنها عنایت خواهد کرد. این تفاهم جمعی و گروهی را برای جلب رضای خداوند در زندگی حضرت علی و فاطمه زهرا و پنج تن آل عبا به روشنی می‌بینیم. هنگامی که امام حسن و امام حسن در کودکی بیمار شدند و فاطمه و علی برای شفای آنان نذر کردند، تا سایر اعضای این خانه متوجه شدند همگی نذر کردند تا سه روز روزه بگیرند و فضا خادمه نیز همین نذر را نمود و سپس در کنار این کار و روزه‌ی سه روزه، هنگام افطار در هر سه روز، غذای خود را به نیازمند دادند؛ در نتیجه خداوند نیز به جمع آنها توجه نموده و شفای آن دو را عطا فرمود. به این قضیه در سوره مبارکه انسان اشاره شده و مفسران شأن نزول این سوره را به همین ایثار جمعی و گروهی امام علی علیه السلام و خانواده‌اش نسبت داده‌اند. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۵، ص ۳۴۳) از دیگر نمونه‌ها می‌توان ایثار اجتماعی انصار را بیان کرد که در آیه‌ی ۹ سوره مبارکه حشر به آن اشاره شده و اصلاً به گفته‌ی مفسران شأن نزول آیه شریفه همان ایثار اجتماعی و گروهی انصار بود است. داستان از این قرار می‌باشد: «ابن عباس می‌گوید: پیغمبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) روز پیروزی بر یهود بنی نضیر به انصار فرمود: "اگر مایل هستید اموال و خانه‌هایتان را با مهاجران تقسیم کنید، و در این غنائم با آنها شریک شوید، و اگر می‌خواهید اموال و خانه‌هایتان از آن شما باشد و از این غنائم چیزی به شما داده نشود"؟ انصار گفتند: هم اموال و خانه‌هایمان را با آنها تقسیم می‌کنیم، و هم چشم داشتی به غنائم نداریم، و مهاجران را بر خود مقدم می‌شمردیم، آیه فوق نازل شد و این روحیه عالی آنها را ستود. (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۲۶۰). در حدیث دیگری می‌خوانیم: کسی خدمت پیامبر گرامی آمد و عرض کرد: گرسنه‌ام، پیغمبر ص دستور داد از منزل غذایی برای او بیاورند، ولی در منزل حضرت غذا نبود، فرمود: چه کسی امشب این مرد را میهمان می‌کند؟ مردی از انصار اعلام آمادگی کرد، و او را به منزل خویش برد،

اما جز مقدار کمی غذا برای کودکان خود چیزی نداشت، سفارش کرد غذا را برای میهمان بیاورید، و چراغ را خاموش کرد و به همسرش گفت: کودکان را هر گونه ممکن است چاره کن تا خواب روند، سپس زن و مرد بر سر سفره نشستند و بی آنکه چیزی از غذا در دهان بگذارند دهان خود را تکان می‌دادند، میهمان گمان کرد آنها نیز همراه او غذا می‌خورند، و به مقدار کافی خورد و سیر شد، و آنها شب گرسنه خوابیدند، صبح خدمت پیامبر ص آمدند پیامبر ص نگاهی به آنها کرد و تبسمی فرمود (و بی آنکه آنها سخنی بگویند) آیه فوق را تلاوت کرد و ایثار آنها را ستود. در روایاتی که از طرق اهل بیت علیهم السلام رسیده می‌خوانیم: میزبان علی علیه السلام و کودکان فرزندان او، و کسی که کودکان را گرسنه خواباند بانوی اسلام فاطمه زهرا علیها السلام بود. (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۲۶۱). به بیان آیت الله مکارم در تفسیر نمونه: «باید توجه داشت که داستان اول ممکن است شان نزول آیه باشد، ولی دومی نوعی تطبیق پیامبر است که در مورد این میهمانی ایثارگرانه آیه را تلاوت فرمود، بنا بر این نزول آیات در مورد انصار منافاتی با میزبان بودن امام علی علیه السلام ندارد.» بعضی نیز نوشته‌اند: این آیه در مورد جنگجویان " احد " نازل شده که هفت نفر از آنها سخت تشنه و مجروح بودند، کسی آبی به مقدار نوشیدن یک نفر آورد و سراغ هر یک رفت به دیگری حواله داد، و او را بر خود مقدم شمرد، و سرانجام همگی تشنه جان سپردند و خداوند این ایثارگری آنها را ستود. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۳، ص ۵۱۸). خداوند در پایان آیه برای تاکید بیشتر روی این اوصاف کریمه و بیان نتیجه‌ی ایثار اجتماعی می‌افزاید: " و کسانی که خداوند آنها را از بخل و حرص نفس خویش بازداشته، رستگاراند. " «وَمَنْ يُوَقِّ شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».

ب) قرض الحسنه

یکی از موارد ایثار گروهی و اجتماعی در رفع مشکلات مردم، تاسیس قرض الحسنه و یا قرض‌های جمعی به فرد یا افراد نیازمند می‌باشد. در قرآن و روایات، درباره قرض دادن، سفارش و این عمل بسیار ستایش شده است و از اعمال زمینه ساز ایثار به شمار می‌رود. در قرآن می‌خوانیم: «مَنْ ذَا الَّذِي يَقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ». (حدید: ۱۱) امیر مؤمنان، علی علیه السلام نیز فرمود: «مَنْ أَقْرَضَ اللَّهَ جَزَاهُ»؛ هر کس به خداوند قرض

دهد، خدا خود جزای او را می دهد». (خوانساری، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۸۰۷) همچنین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «بر در بهشت نوشته شده است؛ صدقه ده برابر پاداش دارد و قرض هجده برابر». (صدوق، ۱۴۰۵ ق، ج ۲، ص ۵۸).

ج) احسان و نیکی به مردم

در بعضی موارد رفع مشکلات مردم فقط مالی و دنیوی نیست، بلکه نیاز روحی دارند و این نیاز با احسان و خوش رفتاری و مهربانی برطرف می شود، از این رو می توان احسان را نوعی ایثار اجتماعی در رفع مشکلات دانست که به صورت گروهی و جمعی در سطح جامعه پیاده شود و انسانها با بذل مهربانی و خوش رفتاری به دیگران، ایثار کنند. امیر مؤمنان، علی علیه السلام فرموده اند: «الایثارُ أحسنُ الإحسانِ وَ أعلیٰ مراتبِ الإیمانِ»؛ ایثار، نیکوترین احسان و بالاترین درجه ایمان است» (تمیمی آمدی، ۱۴۰۱ ق، ج ۲، ص ۹۱۶) و یا «الایثارُ أشرفُ الإحسانِ». (خوانساری، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۲۱). از موارد احسان و نیکی که نوعی ایثار اجتماعی می تواند قرار بگیرد، رفع غم و غصه از دیگران است. امام صادق (ع) می فرماید: «هر کس که غصه و اندوه قلب مومنی را مرتفع کند، خداوند، اندوه آخرت را از او برطرف خواهد فرمود و با دل خشنود و قلب مسرور از قبر بر خواهد خواست.» (مقدادی اصفهانی، ۱۳۷۷، ص ۳۳۸). با توجه به این حدیث شریف احسان و ایثار معنای نزدیک به هم دارند، البته معنای ایثار بالاتر از احسان است؛ چراکه در ایثار، انسان آنچه را خود نیاز دارد می بخشد، در حالی که در احسان نیاز انسان مطرح نیست. بخشش بدون نیاز، احسان است، ولی ایثار نیست.

د) دعا

دعاهای جمعی و گروهی برای دیگران نیز می تواند نوعی ایثار اجتماعی در رفع مشکلات مردم باشد. امام کاظم علیه السلام از پدراناش چنین روایت کرده است: «فاطمه هرگاه دعا می کرد، برای زنان و مردان پرهیزگار، دعا می کرد و برای خودش دعا نمی کرد. به ایشان گفته شد: ای دختر پیامبر خدا! شما برای مردم، دعا می کنی و برای

خودت دعا نمی کنی؟ فرمود: اول، همسایه، بعد، خانه.» (صدوق، ۱۴۰۵، ق، ج ۱، ص ۱۸۲). امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «هیچ چهار نفر با هم جمع نشدند و برای امری به درگاه خداوند دعا نکردند، جز اینکه با اجابت آن دعا از هم پراکنده شدند.» (کلینی، ۱۴۰۷، ق، ج ۲، ص ۴۸۷). پیروان برجسته اهل بیت علیهم السلام نیز از فضیلت این نوع ایثار برخوردار بودند. زید نرسی می گوید: «با معاویه بن وهب، در موقف عرفات بودم و او مشغول دعا کردن بود. در دعایش کنجکاو می کردم. ندیدم که حتی یک کلمه برای خودش دعا کند؛ بلکه برای یکایک مسلمانان، به نام و نام پدرانشان، دعا می کرد، تا آنکه مردم کوچ کردند. به او گفتم: عمو جان! از شما چیز عجیبی دیدم. گفت: چه دیدی که تو را به تعجب وا داشته است؟ گفتم: در یک چنین مکانی، برادرانت را بر خودت مقدم می داری و به یاد یکایک افراد هستی! به من گفت: از این کار، تعجب مکن، پسر برادرم؛ زیرا من از مولایم و مولای تو و مولای همه مردان و زنان پرهیزگار - که به خدا سوگند، آقای گذشتگان و تمام کسانی است که بعد از پدران بزرگوارش باقی مانده اند شنیدم و کر باد این دو گوش معاویه و کور باد دو چشم او و به شفاعت محمد صلی الله علیه و آله نرسد، اگر نشنیده باشد که فرمود: «هر کس پشت سر برادرش برای او دعا کند، فرشته ای از آسمان دنیا ندا در می دهد: «ای بنده خدا! هزار برابر اجر آنچه دعا کردی، برای خودت باد!» و فرشته ای از آسمان دوم، ندا در می دهد: «ای بنده خدا! و دویست هزار برابر آنچه دعا کردی، برای خودت باد!» و فرشته ای از آسمان سوم، ندا در می دهد: «ای بنده خدا! و سیصد هزار برابر آنچه دعا کردی، از برای خودت باد!» و فرشته ای از آسمان چهارم، ندا در می دهد: «ای بنده خدا! چهارصد هزار برابر آنچه دعا کردی، از برای خودت باد!» و فرشته ای از آسمان پنجم، ندا در می دهد: «ای بنده خدا! پانصد هزار برابر آنچه دعا کردی، از برای خودت باد!» و فرشته ای از آسمان ششم، ندا در می دهد: «ای بنده خدا! ششصد هزار برابر آنچه دعا کردی، از برای خودت باد!» و فرشته ای از آسمان هفتم، ندا در می دهد: «ای بنده خدا! هفتصد هزار برابر آنچه دعا کردی، از برای خودت باد!». آنگاه، خداوند - تبارک و تعالی - به او ندا در می دهد: «منم آن غنی ای که هرگز فقیر نمی شوم. ای بنده خدا! هزار هزار

تقسیم کردند. یکی از آنان چون کاغذ قرعه خود را باز کرد، حکم قتل در آمد. سپس شروع به گریه کرد. جوانی که مجازاتش تازیانه در آمده بود، خوشحال به نظر می رسید، دلیل گریه وی را پرسید. گفت: ما در راه دین خدمت می کنیم و از مرگ نمی ترسیم، اما مادری پیر دارم که من تنها فرزندش هستم و زندگانی او به من بسته است. چون خبر مرگ مرا بشنود، می میرد. جوان با شنیدن این پاسخ، کمی تأمل کرد و گفت: من مادر ندارم و به کسی نیز علاقه ای ندارم. حکم خود را به من بده و من حکم تازیانه خود را به تو می دهم. حکم ها را عوض کردند و جوان ایتثارگر کشته شد. آن مرد نیز بعد از تحمل تازیانه ها نزد مادرش رفت. (اشبھی، ۱۴۱۹ ق، ج ۱، ص ۱۵۷). شنیدن و خواندن این قبیل فداکاری ها حس ستایش را برمی انگیزد و نشان می دهد، کسی می تواند جان خود را ایتثار کند که ایمان داشته باشد، ترس را در خود مهار ساخته و کشته باشد، حرص و علاقه به دنیا نداشته باشد، نوع دوستی و حسّ خیرخواهی و احسان در او به بالاترین درجه رسیده باشد، علاقه و عشق مجازی که او را از مرگ باز دارد، نداشته باشد. بر این اساس است که گفته می شود توفیق ایتثار، یعنی توفیق عمل به تمام فضایل انسانی و ایمانی. ایتثارگران به واسطه ایمان راستین، به راحتی در صف مجاهدان راه خدا درآمده و با ایتثار جان، دین خدا را یاری می کنند. کسی که جان بر کف از اسلام و مرزهای اسلامی دفاع می کند، خود را به آب و آتش می زند و چه بسا خون پاکش در راه پاسداری از اسلام و ارزش های اسلامی ریخته شود، بالاترین درجه ایتثار و محبوب ترین مقام را نزد خدا دارد؛ چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ارزش خون پاک شهیدان راه خدا می فرماید: «هیچ قطره ای در پیشگاه خداوند، محبوب تر از قطره خونی نیست که در راه خدا ریخته می شود». (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۵، ص ۵۳)

۳-۳- ایتثار اجتماعی در عرصه های سرمایه گذاری و مسایل اقتصادی و تولیدی (اقتصاد مقاومتی)

از آن جهت که اسلام به همه نیاز های بشر توجه نموده، به بخش اقتصاد و سرمایه نیز عنایت خاصی داشته و نخواسته که سرمایه های مردم به صورت متفرق و جداگانه به هدر رود و یا کمتر مورد استفاده قرار گیرد، از این

رو به قوانین و ضوابطی در باب اقتصاد و تجارت و سایر مشاغل تولیدی و خدماتی اشاره نموده که موجب تشکیل هسته های سرمایه گذاری و تاسیس تشکل های گروهی و جمعی در موضوع اقتصاد و تولید و کشاورزی بشود.

عناوینی همانند مشارکت، مضاربه، مزارعه، معاملات مشاعی و تعداد زیادی از عناوین دیگر در فقه و احکام شرعی بویژه در ابواب اقتصادی فقه گویای اهمیت کار های مشارکتی و گروهی در جذب سرمایه ها و همچنین نیروی انسانی است که می تواند مشوق خوبی برای جامعه امروزی در ترویج فرهنگ کار جمعی و ایثار اجتماعی باشد؛ بنابراین مردم جامعه باید با روحیه ای ایثارگونه و بذل و بخشش هنرهای مختلف در زمینه کارها و مسائل اقتصادی جامعه، تشکیل گروه های اقتصادی مفید و با داشتن اقتصاد مقاومتی نوعی ایثار جمعی داشته باشند.

۳-۴ - ایثار اجتماعی در عرصه های علمی

یکی دیگر از عرصه های مهم در ایثار اجتماعی، ایثار در آموزش و تعلیم می باشد؛ از همین رو نیز به تشکیل گروه های آموزشی و هسته های یادگیری در امر دین و پرورش معلمان و مبلغان دینی توصیه شده است. قرآن کریم شکل گیری این هسته ها و ایثار گروهی در این موارد را چنین بیان می نماید: «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» (التوبه، ۹)؛ و شایسته نیست مؤمنان همگی برای جهاد کوچ کنند. پس چرا از هر فرقه ای از آنان، دسته ای کوچ نمی کنند تا دسته ای بمانند و در دین آگاهی پیدا کنند و قوم خود را وقتی به سوی آنان بازگشتند بیم دهند، باشد که آنان از کیفر الهی بترسند؟ در این آیه شریفه خداوند با تعبیر طائفه، گروه و اجتماعی از مردم را مورد خطاب قرار داده است که این اجتماع را تشویق به ایثار علمی کرده است؛ بدین صورت که در مرحله اول برای تفقه در دین و یادگیری، از شهر و دیار خود کوچ کنید و سپس بازگشته و مردم را انداز و ارشاد کنید. هر دو از این مرحله می توانند نوعی ایثار گروهی و همکاری گروهی در زمینه تعلیم و تعلم داشته باشند.

۳-۵ - ایثار اجتماعی در فرج امام علیه السلام

یکی دیگر از مصادیق ایثار اجتماعی این است که مردم و افراد جامعه به صورت گروهی برای تعجیل در فرج حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه تلاش کنند و آن حضرت را بر خویش و خویشان مقدم دارند؛ همچنانکه خود حضرت در فرمایشات خویش مردم را به صورت گروهی ترغیب به امر فرج می نماید. از جمله: امام زمان علیه السلام در قسمتی از نامه اش که برای شیخ مفید رحمه الله فرستاده است، بعد از سفارش های لازم به شیخ مفید (رحمه الله) و دستورهایی به شیعیان، به امر مهمی که سبب غیبت ایشان شده است، اشاره می کند. حضرت، نبود صفا و یک دلی در بین شیعیان را سبب غیبت خود می شمرد و به عبارتی دیگر همدلی و یکدلی را در بین شیعیان سبب فرج ظهور خود می دانند. متن این قسمت از نامه عبارت است از: «وَلَوْ أَنَّ أَشْيَاعَنَا وَقَقَّهْمُ اللَّهُ لَطَاعَتِهِ عَلَى اجْتِمَاعِ مِنَ الْقُلُوبِ فِي الْوَقَاءِ بِالْعَهْدِ عَلَيْهِمْ لَمَا تَأَخَّرَ عَنْهُمْ الْيَمْنُ بِلِقَائِنَا وَ لَتَعَجَّلَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ بِمُشَاهَدَتِنَا عَلَى حَقِّ الْمَعْرِفَةِ وَ صِدْقِهَا مِنْهُمْ بِنَا فَمَا يَحْبِسُنَا عَنْهُمْ إِلَّا مَا يَتَّصِلُ بِنَا مِمَّا نَكْرَهُهُ وَ لَا نُؤَثِّرُهُ مِنْهُمْ» (طبرسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲، ص ۴۹۹)؛ یعنی: (اگر شیعیان ما که خداوند توفیق طاعتشان دهد، در راه ایفای پیمانی که بر دوش دارند، همدل می شدند، میمنت ملاقات ما از ایشان به تأخیر نمی افتاد، و سعادت دیدار ما زودتر نصیب آنان می گشت، دیداری بر مبنای شناختی راستین و صداقتی از آنان نسبت به ما؛ علت مخفی شدن ما از آنان چیزی نیست جز آن چه از کردار آنان به ما می رسد و ما توقع انجام این کارها را از آنان نداریم). طبق این حدیث، وظیفه ما برای تسریع و تعجیل در ظهور حضرت، این است که آن حضرت را بر خویش و خویشان مقدم داریم و با اجرای دستورهای اسلامی و گسترش و ترویج عملی اسلام، آن امام علیه السلام را به جهانیان بشناسانیم و دل ها را به سوی آن حضرت معطوف کنیم، تا به خواست خداوند، هرچه زودتر، زمینه پذیرش مردمی و جهانی آن امام علیه السلام فراهم شود که اینها خود بهترین نوع از ایثار اجتماعی به شمار می روند؛ چراکه انسانها اگر امام زمانشان را بر خود ترجیح و مقدم بدانند، اعمال و رفتار خود را مطابق با خواسته های آن حضرت خواهند کرد و زمینه ظهور آن امام همام را مهیا خواهند کرد انشاءالله؛ همچنانکه بالعکس اعمال ناشایست شیعیان سبب دوری آنها از امامشان و نارضایتی ایشان از شیعیانش می شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به تحقیق حاضر به این نتیجه رسیدیم که: ۱- ایثار یکی از فضایل اخلاقی مهم محسوب می‌شود که در درون خود بسیاری از صفات نیکو و فضایل اخلاقی دیگر جای داده است؛ همانند: سخاوت و بخشش، همدلی و همدردی، شهادت و فداکاری و جوانمردی و ... ۲- ایثار به معنای بذل، بخشش، ترجیح‌دادن و مقدم‌داشتن دیگری یا دیگران بر خود است و هرگاه این فداکاری و از خودگذشتگی گروهی و اجتماعی باشد، ایثار اجتماعی نام دارد. در مقابل ایثار، بخل قرار دارد که به معنای پرهیز از رساندن هرگونه سودی به دیگران است. با توجه به معنای ایثار از سویی و سفارش اسلام به کار گروهی و جمعی از سوی دیگر، نتیجه گرفتیم که ایثار علاوه بر فردی باید به صورت اجتماعی و جمعی نیز صورت بگیرد که باعث ارتقاء شخص و جامعه می‌شود. ۳- مصادیق مهم ایثار اجتماعی که می‌تواند همگانی و گروهی باشد و فقط یک فرد خاص دیگری را بر خویش مقدم ندارد، بلکه یک گروه و یا یک جمع در راه هدفی والا بذل جان، مال، آبرو و ... کنند، عبارتند از: ایثار گروهی در رفع مشکلات مردم (انفاق و کمک‌های مالی - قرض‌الحسنه - احسان و نیکی به مردم - دعا)؛ ایثار اجتماعی در جان (شهادت)؛ ایثار اجتماعی در عرصه‌های سرمایه‌گذاری و مسایل اقتصادی و تولیدی (اقتصاد مقاومتی)؛ ایثار اجتماعی در عرصه‌های علمی و ایثار اجتماعی در فرج امام زمان علیه السلام.

منابع و مأخذ

قرآن کریم با ترجمه الهی قمش‌ای.

قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة الله (۱۴۰۷ق) الدعوات (سلوة الحزین)، قم، انتشارات: مدرسه امام مهدی (عج)، چاپ اول.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق) الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چاپ چهارم.

مقدادی اصفهانی، علی، نشان از بی‌نشان‌ها، (۱۳۷۷)، تهران، انتشارات جمهوری، چاپ دوازدهم.

مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از محققان، تفسیر نمونه، ۱۳۸۶، چاپ یازدهم، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ایران.

نراقی، مهدی، جامع السعادات، بی‌تا، نشر اعلمی، بیروت، چاپ چهارم، سه جلد.